

NAČIN ŽIVLJENJA – ETNOLOŠKA KATEGORIJA Z GOSPODARSKIM IN POLITIČNIM POMENOM*

Način življenja, življenjski stil in vsakdanje življenje so pojmi, ki jih na Slovenskem uporabljamo za opredeljevanje dela etnološkega zanimanja približno zadnji dve desetletji. Njihova raba se je porodila v praksi. Z načinom življenja smo prevajali rusko besedo „byt“ (iz besedne zveze „kul'tura i byt“), z vsakdanjim življenjem smo označevali vprašanja, ki so se nam zdela etnološko relevantna, vendar niso imela prave zveze s pojmom ljudska kultura, ki je bil dotlej uveljavljen pri nas kot oznaka za predmet narodopisja. Ko smo se pričeli zanimati za prebivalce mest in za njihovo kulturo, nam namreč dotedanja vsebina pojma ljudska kultura za označevanje nove problematike ni ustrezala. Iz potrebe torej smo se oklenili omenjenih kategorij, uveljavljenih v besednih zvezah Lebensweise, way of life, v že omenjeni ruski obliki in podobno tudi na tujem.

Uveljavitvi pojma način življenja in njegovih soznačnic v praksi bi morala slediti detajlna teoretična opredelitev. Žal nam ta še manjka. Nekatere zasilne, sporadično izražene utemeljitve je ne morejo nadomestiti. Ta naloga je torej še pred nami. Opraviti jo bo treba čimprej tudi zato, ker se naša naziranja glede uporabnosti pojma način življenja za opredeljevanje predmeta etnologije v nekaterih odtenkih razhajajo. Po našem naziranju namreč zavoljo rabe pojma način življenja ni treba in ni koristno opuščati pojma ljudska kultura kot ene od sestavin oznake predmeta etnologije. Poleg tega naj bi v etnologiji ne šlo le za zgodovino načina življenja, kot je to mogoče ponekod brati, temveč je treba poleg historiografskega vidika, ki je za etnologa resda izhodiščnega značaja, dopustiti še psihološki, prostorski in še kakšen zorni kot. Sicer pa na tem mestu to ni naše osrednje vprašanje. Naša naloga je, da pojem način življenja, kakor se je doslej izoblikoval v naši raziskovalni praksi, vzporedimo s pojavljanjem tega pojma zunaj etnološke stroke – seveda z neogibnim upoštevanjem okvirne teme, ki se nanaša na možnosti uporabe etnoloških raziskav v današnji družbi, in temu ustrezne naše omejitve na vprašanja gospodarskega in političnega značaja.

Spričo širine omenjenih dveh področij je pojav rabe pojma način življenja težko omejiti in težko klasificirati. Ko se srečamo, na primer, s poročilom z dogajanja na seji republiškega centralnega komiteja ZK pod naslovom „Politični sistem socialističnega samoupravljanja je postal družbena stvarnost, vsebina in način življenja“¹, je seveda vsakršno omejevanje pojma, ki nas v pričujočem okviru zanima, tako rekoč odveč. Takšna širina v pojmovanju kategorije način življenja pa ni v našem družbenopolitičnem izrazoslovju nikakršna redkost. Še večjo širino od navedenega primera daje pojmu način življenja na primer teza, da postaja socializem način življenja, ideja in stvarnost dvajsetega stoletja.² Podobno širok obseg imajo pomenske zveze, ko govorimo o sodobnem ali modernem načinu življenja, o potrošniškem načinu življenja, o načinih življenja s prilastki ameriški, japonski itd. Ob iranski islamski revoluciji je bilo, razumljivo, veliko govora o islamu kot načinu življenja. Namesto izraza način življenja srečujemo v teh in podobnih zvezah še poimenovanja model (npr. zahodni model življenja), koncept (npr. malomeščanski koncept življenja), vedenjski vzorec, življenjski slog, govor je o alternativnem življenju itd. Podobno vsebino in približno enak obseg kot kategorija

način življenja imajo še pojmi sistem življenja, kultura (npr. kultura ali nacionalna kultura kot način življenja), zveza miselnost in navade. V vseh teh primerih je v poglavitnem mišljen celoten življenjski stroj neke dobe, regije, družbene skupine, nekega družbenega sistema in podobno. Tovrstne vseobsežnosti pojma način življenja smo se etnologi kajpak zavedli. Besedni zvezi način življenja smo spričo tega pričeli pridajati dopolnilo; v etnološkem pomenu bi tako šlo za način življenja – na ravni vsakdanjosti.

Zavoljo široke rabe pojma način življenja, uveljavljene v zadnjih letih, je postalo naše terminološko omejevanje z navedenim dopolnilom tako rekoč neogibno. Etnologija pač ne more gojiti ambicij, da bi kakor koli obvladovala problematiko načina življenja v nakazanem obsegu. Kljub temu naš terminološki umik v vsakdanjik ni načelne narave. Tudi iz etnološkega zornega kota naj bi bilo namreč mogoče prestopanje ozkih strokovnih mej v izrazito interdisciplinarno raziskovalno sfero, kakršno pomeni vseobsegajoč ali totalen način življenja, ki naj bi bil splet gospodarskih, socialnih, političnih, kulturnih in še drugih danosti. Sicer pa je vsakdanje življenje kot predmet etnologije organski sestavni del omenjene totalitete. Razkrivanje manifestacij življenjske celovitosti na ravni vsakdanjosti je tako mogoče samo znotraj nakazane totalnosti. Še več; vsakdanjik najširših družbenih slojev je mogoče pojmovati kot osredje, kot jedro, kot gravitacijsko točko načina življenja v najširšem pomenu te besede. Vsakdanje življenje bi potemtakem lahko bilo ali bi celo moralo biti eno od izhodišč za družbenozgodovinske obravnave širokega obsega. Da je raziskovalna praksa v tem pogledu na historiografskem in na družboslovnem področju dandanes bistveno drugačna, seveda vemo.

V skladu s tem, kar smo rekli, bi način življenja na ravni vsakdanjosti lahko označili kot redukcijo vseobsežne problematike načina življenja na raven vsakdanjika lokalnih, profesionalnih in drugih skupnosti ter tipičnih posameznikov te ali one etnične skupine v določenem času. S tem smo etnološki pomen pojma način življenja sicer bistveno zožili, nismo pa prizadeli njegove kompleksnosti. Slednje je izrednega pomena. Zavoljo svojega kompleksnega značaja ostaja etnološka problematika po svojem notranjem ustroju v neposredni zvezi s pojmovanjem načina življenja kot družbenozgodovinske totalitete. Etnologi se sicer ne ukvarjamo z razčlenjevanjem družbenih, gospodarskih, političnih in kulturnih sistemov v njihovem globalu, toda na mikro-ravni, v okviru krajevnih in njim podobnih študij, nas zanimajo vsi navedeni vidiki v njihovi celoti.

Zanimanje za način življenja v njegovi kompleksnosti ni v etnologiji nov pojav. Lahko bi rekli, da se je etnologija kot posebna veda z njim celo rodila; vsaj ponekod. Na Slovenskem, na primer, šele v zadnjem času intenzivneje razkrivamo razsvetlenski razvojni tok, ki je za pričujoče razpravljanje izredno poučen. Gre za tisto smer etnološkega strokovnega prizadevanja, ki se je porodila iz močno praktičnih pobud v okviru tako imenovane statistične vede ali državoznanstva razdobja razsvetljenstva. Racionalisti so se namreč iz gospodarskih razlogov pričeli zanimati tudi za podložnike in druge, povedano v današnjem jeziku, neposredne proizvajalce, za njihov način življenja, kajti zaznali so, da je tudi tukaj mogoče iskati „notranje rezerve“ za povečanje pridelka, za izboljšanje prireje, za večjo proizvodnjo.

Način življenja tako podeželskega kot mestnega prebivalstva je vzbujal interes tudi kasneje, skozi preteklo stoletje vse do danes.³ Res pa je, da je tako imenovana romantična smer v etnologiji prizadevanje razsvetlencev zasenčila ali celo docela prekrila. Namesto načina življenja so romantiki postavili v ospredje sestavine tako imenovane ljudske kulture, čimbolj stare tem bolje. Omiljena je bila tradicija, inovacijski pojavi etnologov niso zanimali. Ker je način življenja praviloma sestavljen iz tradicionalnih in inovacijskih sestavin, se načinu življenja v njegovi kompleksnosti etnologi—romantiki niso mogli približati. Iz življenja so jemali le posamezne sestavine, elemente tako imenovane tradicionalne kulture, medtem ko jim je način življenja posameznih socialnih skupin v njegovi kompleksnosti, povedano v prispodobni, spolzel med prsti.⁴

Preučevanje posameznih kulturnih sestavin brez upoštevanja ustreznega družbenozgodovinskega konteksta nas danes tudi iz metodoloških razlogov več ne zadovoljuje. Vendar nas na tem mestu to vprašanje ne zanima. V pričujočem okviru smo si naložili le nalogo, da pretrsemo vprašanje, ali bi etnologija ne mogla ali celo morala bolj angažirano sodelovati pri reševanju problemov, ki se pojavljajo pred našo današnjo družbo.

Ko se, med drugim, postavlja na dnevni red vprašanje o današnjih izkušnjah sodelovanja etnologov pri razvozlavanju bolj ali manj perečih družbenih problemov, ne moremo, da ne bi še enkrat opozorili na razsvetlensko razvojno smer in na njeno dvestoletno zgodovino. Zavoljo prevlade romantikov, vsaj v slovenski etnologiji do pred kratkim, nam je ta zgodovina še premalo poznana in s tem tudi v preteklosti pridobljene izkušnje. Razkrivanje razvojne toka etnoloških prizadevanj nam spričo tega lahko obogatijo z izkušnjami tudi našo raziskovalno prakso.

Dobrišen del današnjega etnološkega prizadevanja smo na Slovenskem uokvirili v dolgoročni raziskovalni projekt Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Ne bi mogli trditi, da smo imeli pri koncipiranju tega programa v pretirani meri pred očmi konkretne družbene potrebe, posebej takšne političnega in gospodarskega značaja. Pa vendar ne dvomimo, da bodo parcialna spoznanja in končna sinteza mogli prispevati svoj delež k reševanju določenih gospodarskih in političnih problemov.

Glede na dosedanja prizadevanja v etnoloških strokovnih okvirih, ki so se nanašala prvenstveno na ljudskokulturne pojave na vasi, je mogoče pričakovati soudeležbo etnologov in njihovih spoznanj pri razreševanju gospodarskih in političnih problemov kmečkega prebivalstva. Zato bi bila zaradi novih družbenopolitičnih in gospodarskih razmer seveda zelo zanimiva detajlna analiza prispevkov naših etnologov k povojni obnovi vasi in kritičnega spremljanja sprememb v kulturni podobi podeželja. Take analize, žal, ne poznamo. Pač pa je bil, na primer, ob neki razpravi o vlogi kmetstva v sodobnem slovenskem narodnem življenju izražen očitok, da so slovenski etnologi sicer zbirali gradivo, niso pa se dokopali do „celotne podobe kmečkega obdelovalca različnih kategorij“ po različnih območjih slovenskega ozemlja. Na to ugotovitev so bila neposredno navezana takale vprašanja: „Če bi mi državljani kar po osvojitvi ravnali manj optimistično ali bolj znanstveno premišljeno, ali ne bi dosegli boljših rezultatov? Ali ne bi bili vsaj delno zadržali včasih pogubnega opustošenja nekaterih predelov podeželja? Ali nas ne bi malo manj bolela glava zaradi sedanjega bega sezoncev v tujino, pojava, ki se nam je zdel leta 1945 nemogoč?“⁵

Omenjena vprašanja so bila zastavljena leta 1966. V slovenski etnologiji smo dotlej že imeli dva sintetična prikaza slovenske ljudskokulturne problematike, tretjega smo pod naslovom „Slovensko ljudsko izročilo“ dobili lani. Vsi trije so dokaj natančen in nazoren odsev usmerjenosti našega etnološkega preučevanja po posameznih razdobjih. Iz zornega kota omenjenih in njim podobnih vprašanj smo kljub pozitivnemu razvoju kajpak tudi še ob tej zadnji sintezi ostali brez pravih odgovorov na najbolj občutljiva vprašanja iz našega kmečkega življenja, čeprav bi jih tudi v interdisciplinarni povezavi z nekaterimi drugimi strokami etnologi mogli in morali dati — seveda, če bi se resnično zavedli, da ne gre naših raziskav usmerjati po nekih akademističnih postulatih, ampak se kaže ravnati po temeljnih življenjskih vprašanjih, ki so bila ob globalnih premikih v našem načinu življenja (v širokem pomenu te besede) recimo v zadnjih sto letih postavljena na dnevni red.

Za reševanje problemov vaškega življenja je bilo v naši etnologiji doslej nedvomno zbranega zelo veliko gradiva. Vendar gre pri tem, gledano iz našega zornega kota, običajno za gradivo s hudo napako. Zbirali so ga navadno le za prikaz tradicionalne, bolj ali manj statične plati življenja na vasi. Za znanstveno obravnavo načina življenja, ki bi imela pomen tudi za urejanje gospodarskih in političnih razmer, pa je prikaz le ene strani življenja premalo. Operativno uporabne so le analize resničnega življenja, ki pa je bilo vedno in je še zlasti v novejših razdobjih, kot že rečeno, splet tradicionalnih in inovacijskih sestavin. Pri obravnavi „vasi kot načina življenja“, če si sposodimo ta izraz pri poljskem književniku Edwardu Redlinskem⁶, je torej treba upoštevati oboje. Zanimanje zgolj za tradicionalne sestavine ne more dati ustreznega rezultata.

Poleg „vasi kot načina življenja“ smo se v slovenski etnologiji že lotili tudi raziskave mest z njihovim načinom življenja. Zanimivo je, da smo se za sedaj uspeli s temi raziskavami vključiti skorajda v večji meri v reševanje nekaterih praktičnih problemov, čeprav ne z izrazito gospodarskim in političnim značajem, kot velja to za obravnave agrarnih območij. Pri tem mislimo predvsem na pripravljalne študije za prenovo starih mestnih jeder, npr. v Izoli, Radovljici, Krškem, Škofji Loki in v Ljubljani, kjer pridajamo etnološki zorni kot študijam arhitekturnega, umetnostnozgodovinskega, sociološkega in še kakšnega značaja. Pritegnili pa smo tudi že pozornost psihologov—specialistov za ekološka vprašanja, urbanistov, prostorskih načrtovalcev in še koga.

Bolj od čisto vaških in čisto meščanskih tem so za etnološke aplikativne ambicije v našem sedanjem gospodarskem in družbeno—političnem življenju zanimiva vprašanja, ki niso ne izrazito vaška in ne meščanska po svojem izviru. Gre za probleme lošene stopnje našega družbenogospodarskega razvoja z nepregledno vrsto pojavnosti načina življenja na ravni vsakdanjosti. Naštejmo v ilustracijo nekatere med njimi.

Rušenje tisočletne tradicije življenja z gruntom in iz grunta, za katerega je nekoč veljalo, da segajo njegove korenine do pekla, je tudi pred etnologe postavilo številna družbeno izredno aktualna vprašanja. Nanašajo se na formiranje novih načinov življenja, ki naj bi njihovim nosilcem dali domačnost in trdnost. Pri političnih akcijah, ki so za to potrebne, bi morali neogibno sodelovati etnologi, specialisti za problematiko današnjega načina življenja na ravni vsakdanjosti. Preučevanje načina življenja prišlekov s kmetov v urbanih okoljih, delavcev v

drugih republikah in na začasnem delu v tujini, je pogoj za bolj kvalificirano družbeno intervencijo. Ta pa je nujna, saj ima hitro spreminjanje načinov življenja, ki se jim ni lahko prilagoditi, različne negativne posledice, seveda ne le privatnega temveč tudi splošnega družbenopolitičnega značaja. Neusklajenost z načinom življenja svojega okolja poraja tujstvo, mimo katerega ne more nobena pametna politika.

Nadaljnji sklop družbenopolitičnih in kulturoloških vprašanj, pri katerih bi morala etnologija obvezno imeti svojo vlogo, se nanaša na akulturacijo novih ali tujih kulturnih sestavin v domačem kulturnem okolju. Ko je govor o potrošniškem ali malomeščanskem načinu življenja, o vplivu kakega „american way of life“ in podobno, je kritika teh pojavov na ravni vsakdanjosti iz zornega kota našega kulturnega ustroja v velikji meri etnološka naloga. To velja tudi za spremljanje iskanja novih stilov življenja, ki je značilno za mladino.

Vrsta je navad in privzgojenih predstav, ki so lastne našemu načinu življenja, a nam ne prinašajo ne koristi pa tudi ne posebnega ugleda. Med njimi so številne navade, da ne rečemo razvade, in predstave z nemajhnim ali celo izrednim gospodarskim pomenom. Takšnega značaja so delovne navade oziroma pomanjkanje le-teh, tradicionalne predstave glede delitve dela in poklicev, majhna pripravljenost na spremembo delovnega mesta, familijarnost in podobno. Iskanje izvira takšnih sestavin v našem načinu življenja je eminentna etnološka naloga, ki jo je treba opraviti, če hočemo biti uspešni v preraščanju obstoječega stanja za daljša razdobja. Ker soglašamo s tistimi našimi politikami, ki trdijo, da je za uspešnost gospodarske stabilizacije nujen temeljit preobrat v načinu našega življenja, menimo, da je „kritika vsakdanjega življenja“ (po Lefebvre⁷) lahko največji doprinos nas —etnologov k reševanju pglavitne naloge našega sedanjega družbenopolitičnega trenutka.

- 1 Komunist, 19. 10. 1979.
- 2 Franc Šetinc, Narodno vprašanje in internacionalizem, Delo — Sobotna priloga, 29. 3. 1980.
- 3 Prim.: Slavko Kremenšek, Razsvetljenstvo in etnološka misel, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1979, str. 409—419.
- 4 Prim.: Slavko Kremenšek, Etnološka misel v obdobju romantike, Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1980, str. 525—532.
- 5 Branko Rudolf, Ob pravdi o slovenskem kmetu, Naši razgledi, 23. 4. 1966.
- 6 Prebijanje k avtentičnosti. S poljskim pisateljem Edwardom Redlińskim se pogovarja Tereza Krzemień. Naši razgledi — Razgledi po svetu, 23. 6. 1978.
- 7 Prim.: Aleš Erjavec, Iz sodobne estetike: Henri Lefebvre. Osrednja kategorija je človek. Delo—Književni listi, 19. 7. 1979.

* Prispevek je bil prebran na posvetovanju Zveze etnoloških društev Jugoslavije oktobra 1981 v Neumu.

SLAVKO KREMENŠEK

FILMSKI VEČERI NA GORIŠKEM

Goriški muzej je na povabilo Zveze slovenskih kulturnih društev v Gorici pripravil celovečerni program svojih etnoloških filmov in jih predvajal slovenskemu občinstvu v Pevmi (12. 3. 1981), v Gorici, v dijaškem domu Simona Gregorčiča in v knjižnici Damira Feigla — v novem centru ZSKD (25. 3. 1981) in na sedežu društva Briški grič v Števerjanu (26. 3. 1981). Namen filmskih večerov je bil spodbujanje pozitivnega odnosa do slovenske kulturne dediščine in prikaz vloge filma pri dokumentiranju načina življenja. Zdenko Vogrič, odbornik ZSKD, član Slovenskega etnološkega društva in upravitelj bodoče briške muzejske zbirke v Števerjanu, je hkrati obrazložil probleme zbiranja muzejskega gradiva, zlasti materialne kulture in fotografij. Tako je bil vsak filmski večer prijetno razvedrilo in koristno informiranje o poteku zamejske muzejske akcije. Gledalci so se seznanili z dvema načinoma ohranjanja ljudske kulture. Filmi so naleteli na odobravanje zlasti, če so prisotni našli v njih stične točke z lastnimi izkušnjami. Takih priložnosti pa je bilo veliko, saj je bil program odbran po regionalnem kriteriju. Izjema sta bila filma Lan in Vinogradništvo iz šolske serije Kako živimo.

Filmi Goriškega muzeja so bili v takem obsegu prvič predvajani oziroma izpostavljeni kritičnemu, „povprečnemu“ gledalcu, saj so, z redkimi izjemami, namenjeni v glavem strokovnemu preučevanju. Izkušnja z gledalci je pokazala, da gre pri znanstvenem filmu ali pri etnološki filmski dokumentaciji, za poseben žanr ali filmski izraz, za dožemanje, ki zahteva predznanje ali vsaj voljo do racionalnega dožemanja. Ta pristop pa ni lahek, ni „komod“. Gledalec mora sam narediti korak proti mediju in potrpežljivo vlagati svoj napor v razumevanje dogajanja. Gledalec mora te filme gledati z drugimi očmi, ne s tistimi, ki z njimi gleda komercialne ali TV filme, ki pustijo gledalca sedeti in mu prinesejo razlago na dlani.

To je problem medija. Drugo pa je problem sporočila etnoloških filmov. Film zabeleži neko dogajanje in ga hkrati zablokira. Odvija se lahko samo še v okviru metraže filmskega traku, vsakič do potankosti enako. To je ujeta preteklost, obujena v prihodnosti. Čim dlje jo hranimo, tem bolj postaja neobvezujoča, tuja, patinirana. Častimo jo bolj zato, ker je stara, kot zato, ker je naša. Če bi se hoteli temu problemu izogniti, bi moral etnološki film torej kazati neko realno dogajanje (kulturno dediščino) in hkrati naš odnos do njega (do kulturne dediščine). To bi bil angažiran, vzgojni etnološki dokumentarec, ki bi informiral in usmerjal hkrati. To pa pomeni, da bi filmu naložili dodatno breme, pravzaprav bi ustvarili že kar nov filmski žanr. Zaenkrat na te dileme ne moremo odgovoriti drugega kot to, da znanstveni (strokovni, raziskovalni) film ni cilj preučevanja kulturne dediščine, ampak sredstvo.

Tak pristop pa opogumlja slehernega lastnika male filmske kamere. In teh je danes vse več. Vsak dogodek iz domačega vaškega okolja, posnet na filmski trak, predstavlja dragoceno pričevanje o načinu življenja v našem času. Večeri etnološkega filma na Goriškem so bili mogoče spodbuda, da bi tudi v briški muzejski zbirki uvedli film kot sestavni del muzejske dokumentacije in predstavitve.

NAŠKO KRIŽNAR